

Marta Pachocka

WSPÓŁCZESNA INTEGRACJA EKONOMICZNA IMIGRANTÓW Z PAŃSTW MAGHREBU I ICH POTOMKÓW WE FRANCJI

1. Wstęp

Francja to państwo o długiej tradycji migracji, w którego historii można wyróżnić kilka fal tego zjawiska. W XIX w. stanowiła ona ziemię obiecaną dla każdego, kto szukał wolności, oraz dla ofiar prześladowań politycznych w ich własnym państwie. Industrializacja i rosnące zapotrzebowanie na siłę roboczą uczyniły z niej docelowy kraj dla pracowników emigrujących głównie z Belgii i Włoch. W 1931 r. *Hexagone* liczył już 2,7 mln imigrantów, co odpowiadało 6,5% jego całkowitej populacji¹. Po drugiej wojnie światowej odbudowa mocarstwa i jego wzrost gospodarczy wymagały lepszej organizacji i kontroli imigracji. W tym okresie krajami pochodzenia większości imigrantów, głównie mężczyzn, były Hiszpania, Portugalia, Maroko i Algieria.

Od 1974 r., w związku ze spowolnieniem gospodarki, rząd francuski postanowił osłabić skalę napływu imigrantów przez ograniczenie go do przypadków związanych z łączeniem rodzin i konkretnych wniosków wystosowanych przez pracodawców. Od końca XX w. we Francji dominuje imigracja z powodów rodzinnych. Jednocześnie konflikty i niestabilna sytuacja w niektórych państwach świata przyczyniają się do rozwoju imigracji politycznej, w tym z Turcji, byłej Jugosławii, Sri Lanki, Demokratycznej Republiki Konga, Haiti i Rosji².

Według oficjalnych danych INSEE (fr. *Institut National de la Statistique et des Études Économiques*, Krajowy Instytut Statystyki i Studiów Ekonomicznych) w 2007 r. Francja

¹ *L'intégration sur le marché du travail en Belgique, en France, aux Pays-Bas et au Portugal – Synthèse et recommandations: France*, w: *Les immigrés et l'emploi (Vol. 2)*, OECD, Paris 2009, s. 1, http://www.oecd.org/document/43/0,3746,fr_2649_37415_46492587_1_1_1_37415,00.html (20.06.2011).

² J. Perrin-Haynes, *L'activité des immigrés en 2007*, „Insee Première” Nr 1212, 2008, s. 2, <http://www.insee.fr/fr/ffc/ipweb/ip1212/ip1212.pdf> (20.06.2011).

liczyła około 5,3 mln imigrantów, z których 42,3% pochodziło z Afryki, 38,4% z Europy, 14% z Azji, a 5,2% z regionu ujętego w statystykach jako Ameryka-Oceania. W całkowitej liczbie imigrantów Maghrebczycy stanowili łącznie 30,1%, w tym Algierczycy – 13,4%, Marokańczycy nieznacznie mniej – 12,3%, natomiast Tunezyjczycy – tylko 4,4%³.

Już w 1985 r. Ch.-R. Ageron stwierdził, że imigracja maghrebska stała się jednym z najważniejszych problemów społecznych i prawdziwym „wyzwaniem cywilizacyjnym” w związku z masowym napływem i postępującym zakorzenianiem się na terytorium Francji tej najliczniejszej społeczności imigrantów w historii państwa⁴. Celem niniejszego artykułu jest analiza sytuacji imigrantów z państw Maghrebu i ich potomków na francuskim rynku pracy na początku XXI w. oraz uwarunkowań towarzyszących ich integracji ekonomicznej.

Maghreb jest częścią świata arabskiego. Poprzez termin „świat arabski” B. Khader rozumie obszar geograficzny, zamieszkały głównie przez ludność arabską lub zarabizowaną, rozciągający się od Maroka i Mauretanii na zachodzie aż po sułtanat Omanu na wschodzie. Tym samym obejmuje on: Bliski Wschód (Palestyna⁵, Syria, Jordania, Liban, Irak), Półwysep Arabski (Arabia Saudyjska, Jemen, Oman, Zjednoczone Emiraty Arabskie – ZEA, Bahrajn, Kuwejt i Katar), państwa dorzecza Nilu (Egipt, Sudan), Afrykę Północną (Libia, Tunezja, Algieria, Maroko, Mauretania) i trzy państwa afro-arabskie (Somalia, Dżibuti, Komory)⁶.

Uporządkowanie świata arabskiego w kategoriach geograficznych jest utrudnione, ponieważ poszczególne instytucje rządowe, organizacje międzynarodowe i ośrodki badawcze przyjmują różne kryteria przynależności do niego i odmiennie wyodrębniają jego regiony. Przekłada się to na różnice w stosowanym nazewnictwie i interpretacjach (również w poszczególnych językach, np. francuskim i angielskim), co w konsekwencji prowadzi do problemów w uzyskiwaniu wiarygodnych i porównywalnych danych statystycznych.

W literaturze przedmiotu Maghreb (ar. *al-Maghrib* – zachód) definiuje się w ujęciu wąskim lub szerokim. Według B. Khadera region ten można utożsamiać z państwami Afryki Północnej i zaliczać do niego Tunezję, Algierię i Maroko, Mauretanię i Libię⁷. Jest to przykład ujęcia szerokiego, w ramach którego bada się tzw. Wielki Maghreb. Natomiast

³ *Répartition des immigrés par pays de naissance (2007)*, INSEE, http://www.insee.fr/fr/themes/tableau.asp?reg_id=0&ref_id=immigrespaysnais.

⁴ Ch.-R. Ageron, *L'immigration maghrébine en France*, „Vingtième Siècle. Revue d'histoire” Nr 7, 1985, s. 59–70. W artykule badacz przedstawia historię imigracji z Maghrebu do Francji do początku lat 80. XX w., analizuje jej przyczyny – uwarunkowania psychologiczne i ekonomiczne, oraz skutki.

⁵ Palestyna, niebędąca w pełni suwerennym podmiotem prawnym-międzynarodowym, jest członkiem Ligi Państw Arabskich.

⁶ B. Khader, *Le monde arabe expliqué à l'Europe: Histoire, imaginaire, culture, politique, économie, géopolitique*, L'Harmattan, Paris 2009, s. 29.

⁷ *Ibidem*, s. 29, 102, 275, 357.

w ujęciu wąskim przedmiot analizy stanowi Mały Maghreb, który obejmuje Tunezję, Algierię i Maroko⁸. W niniejszej pracy autorka posługuje się wąską definicją Maghrebu, powszechnie stosowaną we francuskich badaniach naukowych⁹.

2. Sytuacja imigrantów na francuskim rynku pracy w świetle wybranych badań socjologicznych

Zgodnie z definicją Wysokiej Rady ds. Integracji (fr. *Haut Conseil à l'Intégration*, HCI) z 1991 r. imigrant to osoba żyjąca we Francji, urodzona jako cudzoziemiec (nie-Francuz) za granicą. Definicja ta różni się od terminów stosowanych przez inne państwa i organizacje międzynarodowe (OECD, Komisja Europejska), w świetle których imigrant to osoba urodzona za granicą. Oznacza to, że rodowici Francuzi urodzeni za granicą są traktowani jak imigranci. Natomiast, zgodnie z podejściem francuskim, populacja nieimi-grancka obejmuje rodowitych Francuzów, bez względu na miejsce urodzenia – we Francji lub poza jej granicami, oraz cudzoziemców urodzonych we Francji. Pojęcie potomków imigrantów nie jest oficjalnie zdefiniowane. W swoich badaniach INSEE i INED (fr. *Institut National d'Études Démographiques*, Krajowy Instytut Studiów Demograficznych) posługują się w tym zakresie definicją potomka imigranta jako każdej osoby urodzonej w *Hexagone'ie*, której przynajmniej jeden rodzic jest imigrantem¹⁰.

W ostatnich latach prowadzi się coraz więcej projektów badawczych nad zjawiskiem imigracji we Francji i jej konsekwencjami dla samych imigrantów, państw ich pochodzenia i przyjmujących. Fundamentalne badania w tym zakresie i analizy statystyczne są w gestii INSEE i INED. Dla przykładu, w latach 50. i 70. ubiegłego wieku INED zrealizował szczegółowe badania dotyczące muzulmańskich rodzin algierskich w aglomeracji paryskiej (1952) oraz imigracji maghrebskiej w jednej z przemysłowych gmin tej aglomeracji – Gennevilliers (1973, 1974)¹¹. Na szczególną uwagę zasługuje jednak całościowe, prowadzone

⁸ Przedmiotem kontrowersji jest status okupowanej przez Maroko Sahary Zachodniej, znanej również pod nazwą Saharyjska Arabska Republika Demokratyczna (SARD). Kwestia niepodległości tego państwa powinna być rozstrzygnięta w drodze referendum pod auspicjami ONZ.

⁹ Taką definicją Maghrebu w ujęciu geograficznym posługują się m.in. A. Dupray, S. Moullet, *L'insertion des jeunes d'origine maghrébine en France: des différences plus marquées dans l'accès à l'emploi qu'en matière salariale*, „Net.doc” Nr 6, 2004, CERREQ, <http://www.cereq.fr/pdf/Net-Doc-6.pdf> (20.06.2011).

¹⁰ Y. Breem, *Les descendants d'immigrés*, „Infos Migrations” Nr 15, 2010, http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/IM_15_072010_.pdf (20.06.2011).

¹¹ Badania te obejmują: A. Girard, J. Stoetzel, *Familles algériennes musulmanes de l'agglomération parisienne. Enquête dans les entreprises*, INED 1952; Idem, *Familles algériennes musulmanes de l'agglomération parisienne. Enquête dans les familles-Paris-banlieue*, INED 1952; C. Villeneuve-Gokalp, M.-L. Lamy, *L'immigration maghrébine dans une commune industrielle de l'agglomération parisienne. Gennevilliers. Actifs et résidents. 1ère partie. Enquête auprès des entreprises*, INED 1973; Idem, *L'immigration*

na dużą skalę, badanie M. Tribalat, B. Riandeya i P. Simona z 1992 r. nad mobilnością geograficzną i integracją (inkluzją) społeczną imigrantów we Francji¹².

Imigranci (obcokrajowcy urodzeni za granicą) w badanej próbie pochodzili z Algierii, Maroka, Turcji, Hiszpanii, Portugalii, Kambodży, Laosu i Wietnamu oraz Afryki Subsaharyjskiej¹³. Wyniki wskazywały na nierównomierność w przebiegu procesu integracji i asymilacji kulturowej w przypadku poszczególnych grup etnicznych (szczególnie wolno proces ten zachodził wśród Turków) oraz na występowanie różnic pomiędzy stopniem integracji a pochodzeniem (w większym zakresie dotyczyły one kobiet)¹⁴.

Integracja populacji imigrantów jest złożonym zagadnieniem, związanym z dostępem do rynku pracy, lokali mieszkalnych, opieki i edukacji, które to elementy zależą od polityki państwa w poszczególnych dziedzinach, ale również od sytuacji jednostek, ich indywidualnych zdolności i planów w zakresie osiedlania się w granicach Francji. Na integrację imigrantów w państwie przyjmującym składają się różne aspekty, a jednym z najważniejszych jest integracja ekonomiczna (zatrudnienie, warunki pracy, dochody)¹⁵.

Literatura na ten temat w państwach Europy Zachodniej (np. Francja, Niemcy, Wielka Brytania, Włochy), w USA i w Kanadzie oraz w zakresie wpływu imigrantów na wyniki gospodarcze tych państw jest bogata. W *Hexagone* liczba źródeł statystycznych jednocześnie zawierających dane o sytuacji osób badanych na rynku pracy, ich wynagrodzeniu i pochodzeniu (narodowości) jest ograniczona. Istotnych informacji dostarcza projekt badawczy INSEE zatytułowany *Emploi/Emploi en continu* (EEC)¹⁶ z początku XXI w.

maghrébine dans une commune industrielle de l'agglomération parisienne. Gennevilliers. Actifs et résidents. 2ème partie. Enquête auprès des familles, INED 1974. Szczegółowy wykaz wszystkich badań oraz ich opis (j. francuski) jest dostępny tu: http://www.ined.fr/fr/ressources_documentation/enquetes/liste_enquetes/?libre=&ident_th=26&ident_aut=&andp=&anfp=&enq_search=Valider (21.06.2011).

¹² M. Tribalat, B. Riandey, P. Simon, *Mobilité géographique et insertion sociale* (MGIS), INED 1992, http://www.ined.fr/fr/ressources_documentation/enquetes/liste_enquetes/?libre=&ident_th=26&ident_aut=&andp=&anfp=&enq_search=Valider (21.06.2011).

¹³ P. Simon, M. Tribalat, *Chronique de l'immigration*, w: „Population” Nr 1, 1993, Éditions l'INED, s. 135–136, http://www.ined.fr/enquetes/Presentations/fr/IE0184P_fr.pdf (21.06.2011).

¹⁴ J. Kostarczyk, *Migracje do Francji w badaniach socjologicznych*, w: *Współczesna Europa w procesie zmian – wybrane problemy*, red. J. Polakowska-Kujawa, Difin, Warszawa 2006, s. 186. Szerzej na ten temat zob. M. Tribalat, P. Simon, B. Riandey, *De l'immigration à l'assimilation. Enquête sur les populations étrangères en France*, INED/La Découverte, Paris 1996.

¹⁵ *Tableau de bord de l'intégration*, Ministère de l'intérieur, de l'outre-mer, des collectivités territoriales et de l'immigration, décembre 2010, s. 2, 11, http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/indicateurs_integration_122010.pdf (21.06.2011).

¹⁶ Szczegółowy opis badania, jego historii i metodologii (w j. francuskim) dostępny jest tu: *Enquête Emploi en continu*, INSEE, <http://www.insee.fr/fr/methodes/default.asp?page=sources/sou-enq-emploi-continu.htm> (21.06.2011). Badanie to ma na celu jednoczesne monitorowanie rozwoju sytuacji jednostek na rynku pracy i jej struktury. To jedyne źródło, które dostarcza wyników na temat aktywności zawodowej, bezrobocia, zatrudnienia i bierności zawodowej zgodnie z definicjami przyjętymi

W 2011 r. francuska Wysoka Rada ds. Integracji (HCI) opracowała ocenę skuteczności polityki integracji we Francji od 1989 r. Z przeprowadzonego bilansu wynika, że złożony proces integracji populacji imigranckiej przebiega w sposób właściwy w przypadku większości imigrantów i ich dzieci. Jednocześnie nasila się problem licznej imigracji legalnej, której towarzyszy często ta nielegalna, jednak bez możliwości lub woli integracji.

Trudności obejmują również koncentrację imigrantów na określonych obszarach geograficznych, np. w regionie Ile-de-France lub w zdegradowanych obszarach miejskich, oraz zaburzenie porządku kulturowego w społeczeństwie francuskim, co wiąże się z kwestią kobiet i praktyk w ramach islamskiego fundamentalizmu¹⁷. W raporcie HCI wykorzystano m.in. wstępne wyniki (z października 2010 r.) z badania zróżnicowania populacji we Francji – *Trajectoires et Origines: Enquête sur la diversité des populations en France* (TeO)¹⁸.

W analizie Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) na temat integracji ekonomicznej populacji imigranckiej w Belgii, Holandii, Portugalii i Francji (2009), w przypadku tej ostatniej zwrócono uwagę na niekorzystną sytuację potomków imigrantów na francuskim rynku pracy. Wiąże się ona z zachowaniami dyskryminacyjnymi ze strony pracodawców, stosowaniem procedur rekrutacji selektywnej w sektorze prywatnym, niedostateczną reprezentacją dzieci imigrantów w sektorze publicznym. Ponadto rodziny imigranckie o niskim poziomie wykształcenia często poświęcają mniej czasu na edukację dzieci i ograniczają swój wysiłek z tym związany. W efekcie dzieci te trudniej odnajdują się we francuskim systemie szkolnictwa i uzyskują słabsze wyniki już podczas edukacji wczesnoszkolnej, a następnie na rynku pracy¹⁹.

Duże znaczenie mają badania realizowane przez francuskich naukowców. Jak zauważył M. Madoui²⁰, prawnicy, w odróżnieniu od socjologów, jako pierwsi zainteresowali się dyskryminacją na rynku pracy. W 1989 r. F. Dubet zwrócił uwagę, że chociaż wiele prac

przez Międzynarodowe Biuro Pracy (MBP). Badanie obejmuje jednostki w wieku 15 lat i więcej, zamieszkujące Francję metropolitarną. Nowe badanie *Emploi* rozpoczęto w dniu 1 lipca 2001 r. Jest ono kwartalne i prowadzone w sposób ciągły podczas każdego trymestru, podczas gdy wcześniej było ono realizowane raz w roku, zazwyczaj w marcu.

¹⁷ *La France sait-elle encore intégrer les immigrés ? Bilan de la politique d'intégration en France depuis vingt ans et perspectives*, Haut Conseil à l'Intégration, Paris 2011, <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/114000211/index.shtml> (21.06.2011).

¹⁸ C. Beauchemin, C. Hamel, P. Simon (éd.), *Enquête 'Trajectoires et Origines: la diversité des populations en France'*, Premiers résultats, Document de travail de l'INED nr 168, 2010, <http://teo.site.ined.fr/> oraz <http://www.wk-rh.fr/actualites/upload/etude-immigres-INED-INSEE.pdf> (21.06.2011).

¹⁹ *Les immigrés et l'emploi (Vol. 2)...*, op.cit., s. 1–12.

²⁰ Przedmiot jego badań obejmuje: przedsiębiorczość imigrantów maghrebskich we Francji i tworzone przez nich MŚP, przedsiębiorczość w ujęciu porównawczym Francja – Algieria oraz dostęp imigrantów do rynku pracy wraz z towarzyszącymi zachowaniami dyskryminacyjnymi ze strony pracodawców i różnych instytucji.

empirycznych na temat imigracji podnosiło kwestię dyskryminacji, to nie analizowało jej w sposób pogłębiony. Nierówne traktowanie i trudności w dostępie do rynku pracy populacji imigranckiej nie wynikają tylko z niewystarczających kwalifikacji zawodowych, ale są również pochodną praktyk dyskryminacyjnych ze strony pracodawców i instytucji. Dopiero publikacja Ph. Bataille'a (1997) *Rasizm w pracy* uświadomiła socjologom znaczenie tego zjawiska. Z badania przeprowadzonego w latach 2003–2004 przez M. Madoui wśród przedsiębiorców maghrebskich (kobiet i mężczyzn) w regionie paryskim (Paryż i sąsiednie departamenty) i w Marsylii (głównie w dzielnicy Belzunce) wynika, że zakładanie małych firm (głównie w sektorze usług) przez imigrantów jest ich odpowiedzią na systematyczne ograniczanie im dostępu do rynku pracy we Francji i na doświadczaną dyskryminację. Rozpoczęciu działalności gospodarczej sprzyjają silne więzi rodzinne i etniczne. W tym przypadku prowadzenie przedsiębiorstwa służy nie tylko realizacji celów ekonomicznych (maksymalizacja zysku), lecz także społecznych (zdobycie uznania społecznego i określonego statusu w społeczeństwie, budowanie spójności w ramach wspólnoty, utrzymywanie i wzmacnianie więzi społecznych). Indywidualny lub rodzinny biznes, obok wykształcenia i wynagrodzenia, stanowi jeden z kluczowych sposobów na awans społeczny potomków Maghrebczyków²¹. Zwiększenie skali samozatrudnienia populacji maghrebskiej we Francji może przyczynić się do obniżenia stopy bezrobocia imigrantów i ich dzieci.

Istotny problem badawczy z punktu widzenia integracji ekonomicznej imigrantów we Francji podejmują D. Fougère i M. Safi²², którzy w wyniku badań własnych stwierdzili, że uzyskanie obywatelstwa francuskiego charakteryzuje się statystycznie istotnym i pozytywnym związkiem z późniejszym zatrudnieniem imigrantów. Naturalizacja imigrantów może w znacznym stopniu zrównoważyć skalę zachowań dyskryminacyjnych wobec imigrantów

²¹ M. Madoui, *Enquête sur les petits entrepreneurs issus de l'immigration maghrébine*, „Cahiers internationaux de sociologie” Nr 123, 2007/2, s. 2–3, 7, http://www.univ-paris13.fr/cepn/IMG/pdf/Texte_M_Madou.pdf (27.06.2011).

²² D. Fougère, M. Safi, *Naturalization and employment of immigrants in France (1968–1999)*, „International Journal of Manpower” Vol. 30, Nr 1/2, 2009, s. 83–96. Wcześniejsze wspólne publikacje naukowe tych badaczy obejmują: Idem, *L'acquisition de la nationalité française: quels effets sur l'accès à l'emploi des immigrés?*, w: *France, portrait social*, Édition 2005–2006, INSEE 2005, http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/hcfps05d3.pdf; Idem, *The Effects of Naturalization on Immigrants' Employment Probability (France, 1968–1999)*, IZA Discussion Paper nr 3372, 2008. W 2011 r. D. Fougère i M. Safi opublikowali kolejną wspólną pracę z zakresu omawianej problematyki badawczej: Idem, *L'acquisition de la nationalité française et son impact sur l'emploi des immigrés*, w: *La naturalisation: un passeport pour une meilleure intégration des immigrés?*, OECD, Paris 2011, s. 139–152. D. Fougère analizuje również powiązany problem badawczy w artykule: R. Aeberhardt, D. Fougère, J. Pouget, R. Rathelot, *Wages and Employment of French Workers with African Origin*, „Journal of Population Economics” Vol. 23, 2010, s. 881–905.

w tych sektorach, w których zatrudnienie jest poprzedzone selektywnymi procedurami administracyjnymi i jest wzmocnione przez bariery prawne (np. sektor publiczny)²³.

Natomiast w polskiej literaturze przedmiotu brakuje kompleksowych opracowań odnoszących się do obszaru badawczego niniejszego artykułu. Problem imigracji we Francji w badaniach socjologicznych omawia krótko w swojej publikacji J. Kostarczyk²⁴. W interesujący sposób o strategii integracji imigrantów w tym państwie pisze K. Górak-Sosnowska²⁵ w kontekście szerszego zagadnienia integracji muzułmanów w Europie. Prezentuje ona syntetycznie francuski model asymilacji i omawia jednocześnie model gasterbeitera w Niemczech i model mniejszości etnicznej w Wielkiej Brytanii. Przywołane przez autorkę wyniki badania *Effectiveness of National Integration Strategies Towards Second Generation Migrant Youth in a Comparative European Perspective* (EFFNATIS)²⁶ wskazują na występowanie znacznych różnic między strategiami integracji imigrantów w Niemczech, Francji i Wielkiej Brytanii, czyli w państwach europejskich o największej liczbie wyznawców islamu.

W ramach projektu w *Hexagone'ie* przebadano drugie pokolenie imigrantów maghrebskich (i portugalskich) w wieku 16–25 lat i porównano ich odpowiedzi z grupą kontrolną rodowitych Francuzów²⁷. Wyniki wskazują na skuteczność włączania potomków Maghrebczyków do francuskiego systemu szkolnictwa, co potwierdza ich struktura wykształcenia o znacznie wyższym udziale osób wykształconych w relacji do analogicznych grup imigranckich w Niemczech i Wielkiej Brytanii²⁸.

W niniejszej pracy prezentowane dane odnoszą się do imigracji legalnej, w przypadku której szacunki są najłatwiej dostępne i cechują się odpowiednim poziomem wiarygodności.

²³ Badanie to szerzej omówiono w czwartej części niniejszego artykułu.

²⁴ J. Kostarczyk, *Migracje do Francji...*, op.cit., s. 176–187.

²⁵ K. Górak-Sosnowska, *Muzułmanie w Europie. Dystans kulturowy, szanse asymilacji i integracji*, w: *Współczesna Europa w procesie zmian...*, op.cit., s. 236–253.

²⁶ Badanie zostało zrealizowane w latach 1998–2000 przez Europejskie Forum Studiów nad Migracjami Uniwersytetu w Bambergu. Szerzej na ten temat zob. EFFNATIS – *Effectiveness of National Integration Strategies towards Second Generation Migrant Youth in Comparative European Perspective*, <http://www.efms.uni-bamberg.de/prineffe.htm> (22.06.2011).

²⁷ Badana próba liczyła 716 osób, w tym: 218 potomków Maghrebczyków, 212 potomków Portugalczyków i 286 rdzennych Francuzów. Szerzej na ten temat zob. *Final Report to the EU Commission: Effectiveness of National Integration Strategies towards Second Generation Migrant Youth in Comparative European Perspective*, Bamberg 2001, s. 39–40, <http://www.efms.uni-bamberg.de/pdf/finalreportk.pdf> (27.06.2011).

²⁸ K. Górak-Sosnowska, *Muzułmanie w Europie. Dystans...*, op.cit., s. 245–250. Do tej publikacji odwołała się później E. Gonet zajmująca się wielokulturowością w jednoczącej się Europie: E. Gonet, *Wielokulturowość jako problem jednoczącej się Europy*, „Zeszyty Naukowe Zakładu Europeistyki” Nr 2(7), 2008, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, s. 162–168.

3. Imigranci maghrebscy na francuskim rynku pracy w XXI w.

Dane statystyczne prezentowane w tej części w układzie chronologicznym mają na celu uwypuklenie rozwoju w czasie wybranych tendencji dotyczących aktywności zawodowej, zatrudnienia i bezrobocia imigrantów z Maghrebu we Francji.

W 2006 r. 3 z 10 imigrantów we Francji pochodziło z Maghrebu (1 552 875 osób wobec ogólnej liczby 5 136 294). Ich liczba wzrosła o 20% w stosunku do 1999 r., ale waga w całej populacji imigranckiej pozostała stała, na poziomie 20%. Imigranci maghrebscy wywodzą się z wcześniejszych fal migracji do tego państwa, podczas gdy nowe fale obejmują osoby przybywające z Afryki Subsaharyjskiej, Azji, Turcji i Ameryki, co stopniowo zmienia strukturę ich populacji²⁹. Rozkład przestrzenny imigrantów na terytorium Francji metropolitarnej jest nierównomierny i zdeterminowany krajem pochodzenia – imigranci z Maghrebu, pozostałej części Afryki i Azji są silnie skoncentrowani w regionach Ile-de-France, Rhône-Alpes i PACA (Provenence-Alpes-Côte-d’Azur)³⁰.

W 2006 r. około 2,8 mln imigrantów było zatrudnionych lub poszukiwało pracy – reprezentowali oni niewiele mniej niż 10% ludności Francji aktywnej zawodowo. Stopa aktywności zawodowej imigrantów i nieimigrantów była stosunkowo zbliżona (69% wobec 72%), natomiast stopa bezrobocia była prawie dwukrotnie wyższa dla tych pierwszych (20% wobec 11%), zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Kształtowanie się obu stóp dla Maghrebczyków przedstawia tab. 1³¹.

Tabela 1. Stopa aktywności zawodowej i bezrobocia imigrantów z Maghrebu według płci i pochodzenia w % (2006)

	Stopa bezrobocia			Stopa aktywności zawodowej		
	M	K	O	M	K	O
Maghreb ogółem	22	34	27	76	54	66
Algieria	25	35	29	74	55	65
Maroko	21	34	26	77	53	66
Tunezja	20	31	24	80	54	69
Populacja imigrancka we Francji ogółem	17	24	20	77	61	69
Populacja nieimigrancka we Francji ogółem	9	12	11	76	68	72

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Taux d'activité et taux de chômage par sexe et par origine, Atlas national des populations immigrées. PRIPI 2010–2012*, Ministère de l'intérieur, de l'outre-mer, des collectivités territoriales et de l'immigration, Paris 2011, s. 35: <http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/ATLAS150411.pdf> (22.06.2011).

Symbole:

O – ogółem kobiety i mężczyźni, M – mężczyźni, K – kobiety.

²⁹ *Atlas national des populations immigrées. PRIPI 2010–2012*, Ministère de l'intérieur, de l'outre-mer, des collectivités territoriales et de l'immigration, 2011, s. 9–10, <http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/ATLAS150411.pdf> (22.06.2011).

³⁰ Ibidem, s. 12.

³¹ Ibidem s. 34.

W 2006 r. struktura pracujących imigrantów maghrebskich (ogólna liczba uwzględnionych to 621 187) według kategorii zawodów była następująca: 42% robotnicy, 28% pracownicy, 12% zawody pośrednie, 9% kadry i wyżsi pracownicy umysłowi, 9% rzemieślnicy, sprzedawcy i właściciele firm, 0% pracownicy rolni. Tabela 2 uwzględnia rozkład imigrantów z Algierii, Maroka i Tunezji pomiędzy wymienione grupy zawodów. Zdecydowana większość imigrantów z każdego z trzech państw analizowanych oddzielnie (40% lub więcej) pracuje fizycznie, natomiast odsetek pracowników rolnych jest zerowy. Tunezyjczycy są grupą liczniej reprezentowaną wśród pracowników kadr i wyższych pracowników umysłowych niż dwie pozostałe narodowości – 10% wobec 8–9%. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku kategorii rzemieślników, sprzedawców i przedsiębiorców, lecz tu dysproporcja jest większa – 13% imigrantów tunezyjskich wobec 8% algierskich i 8% marokańskich. W tym samym roku prawie 30% imigrantów pracujących w branży produkcyjnej pochodziło z Maghrebu³².

Tabela 2. Struktura pracujących imigrantów maghrebskich we Francji w % (2006)

	Algieria	Maroko	Tunezja	Maghreb
Robotnicy	40	45	41	42
Pracownicy	31	26	24	28
Zawody pośrednie	13	12	11	12
Kadry i wyżsi pracownicy umysłowi	8	9	10	9
Rzemieślnicy, sprzedawcy i właściciele firm	8	8	13	9
Pracownicy rolni	0	0	0	0
Ogółem pracujących	250 984	272 192	98 011	621 187

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Répartition des immigrés actifs ayant un emploi par profession, Atlas national des populations immigrées...*, op.cit., s. 36.

Ostatnie szczegółowe statystyki dotyczące aktywności zawodowej imigrantów we Francji pochodzą z 2007 r. z opracowania INSEE *L'activité des immigrés en 2007*³³. Tabela 3 przedstawia strukturę zatrudnienia imigrantów z Maghrebu według kategorii społeczno-zawodowych na tle wybranych narodowości – Hiszpanów i Portugalczyków (dane pochodzą z corocznych badań kwestionariuszowych i spisu ludności w okresie 2004–2007, a dotyczą populacji Francji metropolitarnej w wieku 15–64 lata).

³² Ibidem, s. 36–37.

³³ J. Perrin-Haynes, *L'activité des immigrés en 2007...*, op.cit.

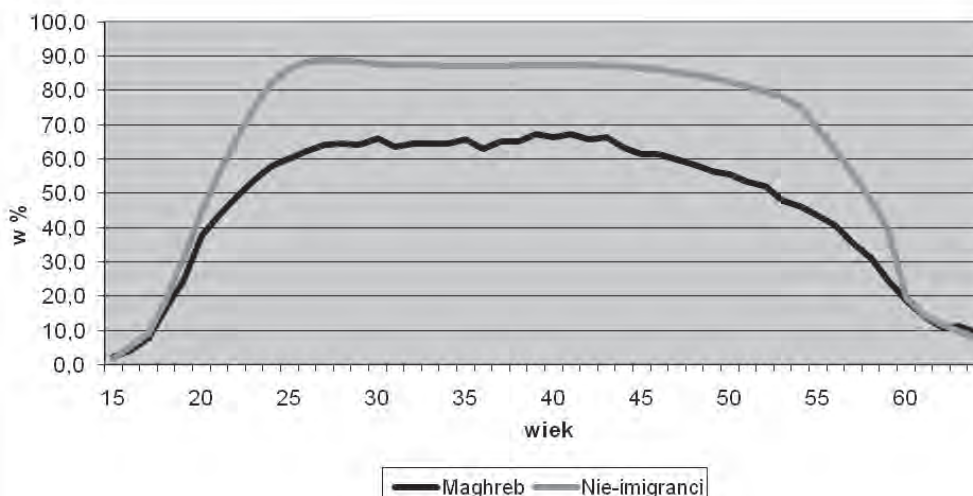
Tabela 3. Struktura zatrudnienia według kategorii społeczno-zawodowych aktywnych imigrantów z państw Maghrebu na tle wybranych narodowości w %

	Imigranci ogółem	Hiszpania	Portugalia	Algieria	Maroko	Tunezja
Rolnicy	1	1	0	0	0	0
Rzemieślnicy, sprzedawcy i właściciele firm	8	9	8	7	6	11
Kadry i wyżsi pracownicy umysłowi	13	14	5	9	10	12
Zawody pośrednie	16	20	12	15	15	14
Pracownicy	29	30	31	32	26	24
• w tym wykwalifikowani	10	12	7	10	8	7
• w tym niewykwalifikowani (w tym pracownicy usług bezpośrednich na rzecz klientów indywidualnych)	19 (11)	18 (11)	24 (18)	22 (11)	18 (10)	17 (10)
Robotnicy	33	26	44	37	39	39
• w tym wykwalifikowani	17	16	23	19	21	21
• w tym niewykwalifikowani	16	10	21	18	18	18
Ogółem %	100	100	100	100	100	100
Ogółem w tys.	2 131	94	355	241	280	95

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Répartition des immigrés actifs ayant un emploi selon la catégorie socioprofessionnelle et le pays d'origine*, J. Perrin-Haynes, *L'activité des immigrés en 2007*, „Insee Première” Nr 1212, 2008, <http://www.insee.fr/fr/ffc/ipweb/ip1212/ip1212.pdf> (22.06.2011).

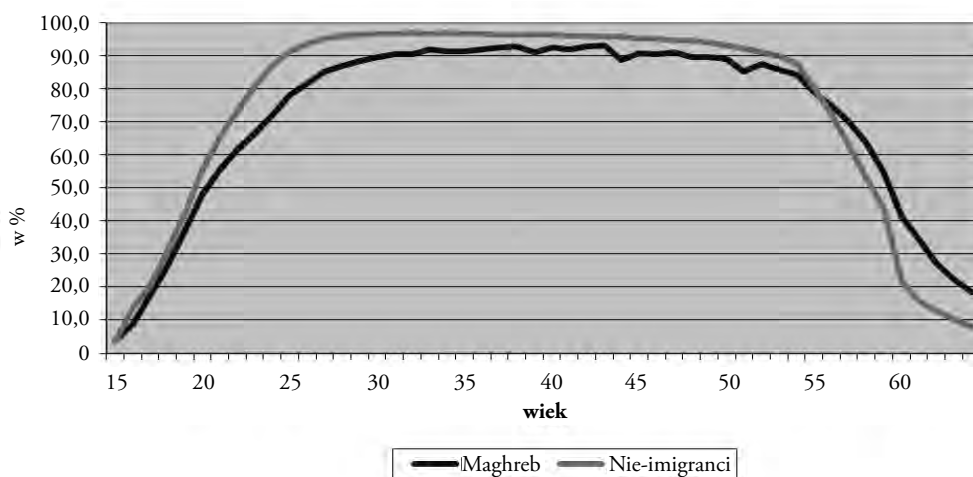
Rysunki 1 i 2 pokazują natomiast, jak kształtuje się stopa aktywności zawodowej odpowiednio kobiet i mężczyzn maghrebskich w grupie wiekowej 15–64 lata w relacji do populacji nieimigranckiej Francji. Generalnie w ciągu całego życia aktywność kobiet nieimigrantek jest zdecydowanie wyższa niż tych z Maghrebu, a różnica jest szczególnie zauważalna w przedziale wieku 20–60 lat. Począwszy od 63 roku życia tendencja nieznacznie odwraca się na korzyść Maghrebczynek. W przypadku mężczyzn zależność aktywności zawodowej od wieku przebiega porównywalnie w obu populacjach, przy czym od 56 roku życia stopa ta jest wyższa dla Maghrebczyków.

Rysunek 1. Stopa aktywności zawodowej kobiet imigrantek z Maghrebu w relacji do populacji nieimigranckiej (według wieku)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Perrin-Haynes, *L'activité des immigrés en 2007...*, op.cit.

Rysunek 2. Stopa aktywności zawodowej mężczyzn imigrantów z Maghrebu w relacji do populacji nieimigranckiej (według wieku)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: J. Perrin-Haynes, *L'activité des immigrés en 2007...*, op.cit.

Opublikowane w grudniu 2010 r. przez francuskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Terytoriów Zamorskich, Samorządu Terytorialnego i Migracji zbiorcze opracowanie nt. imigracji we Francji w sposób przekrojowy analizuje zakres integracji populacji

imigranckiej w różnych dziedzinach życia w tym państwie w ostatnich latach. W celu przedstawienia stopnia integracji ekonomicznej imigrantów wykorzystano statystyki z badania INSEE *Emploi en continu* z lat 2006–2009 dla osób w wieku produkcyjnym (15–64 lata). Wyodrębnione wyniki dla imigrantów z Maghrebu (ogółem), przy uwzględnieniu ich płci i grupy wiekowej (poniżej 50 roku życia lub 50 lat i więcej) prezentują tab. 4–7. Jak wynika z tab. 4, wśród Maghrebczyków poniżej 50 roku życia mężczyźni wykazali się prawie dwukrotnie większą aktywnością zawodową niż kobiety (79% wobec 41%), natomiast dla grupy wiekowej 50 lat i więcej ta różnica zmniejszyła się o 10 punktów procentowych (z 38% do 28%).

Tabela 4. Stopa aktywności zawodowej (pracujący i bezrobotni poszukujący pracy) imigrantów z Maghrebu według płci i wieku w % (2009)

Mniej niż 50 lat			50 lat i więcej			Łącznie		
O	M	K	O	M	K	O	M	K
61	79	41	47	61	33	57	73	38

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *I.1.1 – Taux d'activité par origine, sexe et âge, Tableau de bord de l'intégration*, Ministère de l'intérieur, de l'outre-mer, des collectivités territoriales et de l'immigration, décembre 2010, s. 13, http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/indicateurs_integration_122010.pdf (22.06.2011).

Symbole:

O – ogółem kobiety i mężczyźni, M – mężczyźni, K – kobiety.

Mając na uwadze kryterium wykształcenia imigrantów, można zaobserwować (tab. 5), że wzrost jego poziomu współwystępował z rosnącą stopą zatrudnienia – wskaźnik ten w największym stopniu zwiększył się między grupą kobiet posiadających co najwyżej dyplom zawodowy (lub narodowy dyplom ukończenia college'u) a tymi, które uzyskały maturę, oraz w przypadku mężczyzn – między osobami z wykształceniem co najwyżej zawodowym a tymi, które nie posiadały żadnego dyplomu.

Oznacza to, że dla poziomu zatrudnienia Maghrebczynek we Francji większe znaczenie ma posiadanie wykształcenia średniego, a dla Maghrebczyków – potwierdzenie kompetencji zawodowych oficjalnym dokumentem lub ukończenie college'u. Ponadto stopa bezrobocia w analizowanym okresie była najniższa w przypadku imigrantów obu płci z wyższym wykształceniem, którzy przynajmniej ukończyli studia licencjackie. Najwięcej bezrobotnych kobiet (41%) znajdowało się w grupie kobiet z wykształceniem co najwyżej zawodowym, a w przypadku mężczyzn – wśród tych bez żadnego dyplomu (31%).

Tabela 5. Stopa zatrudnienia (pracujący) i stopa bezrobocia imigrantów z Maghrebu według płci i poziomu wykształcenia w % (2009)

Stopa zatrudnienia (pracujący)														
Licencjat i więcej			Matura			Dyplomy zawodowe, certyfikaty kompetencji zawodowych, narodowy dyplom ukończenia college'u			Brak dyplomu			Łącznie		
O	M	K	O	M	K	O	M	K	O	M	K	O	M	K
59	70	43	54	63	40	47	60	27	33	45	22	41	54	27
Stopa bezrobocia														
O	M	K	O	M	K	O	M	K	O	M	K	O	M	K
16	14	22	23	21	27	29	24	41	32	33	31	28	26	31

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: I.1.2 – *Taux d'emploi par origine, sexe et niveau de diploma*, I.1.3 – *Taux de chômage par origine, sexe et niveau de diploma*, *Tableau de bord de l'intégration*, op.cit., s. 14–15.

W analizie struktury aktywnej ludności maghrebskiej według kategorii społeczno-zawodowych (tab. 6) odnotowuje się, że 64% imigrantów z wyższym wykształceniem było zatrudnionych w kadrach i na wyższych stanowiskach. W grupach osób kolejno z wykształceniem średnim, zawodowym lub niższym oraz bez dyplomu udział imigrantów pracujących jako robotnicy systematycznie się zwiększał – wynosił odpowiednio – 39%, 46% i 59%. Jednocześnie prace fizyczne były wykonywane przez 18% ludności maghrebskiej posiadającej co najmniej dyplom licencjacki. Tak stosunkowo wysoki wskaźnik zatrudnienia imigrantów z wyższym wykształceniem na stanowiskach robotniczych należy uznać za niekorzystne zjawisko, które prowadzi do ograniczania potencjału imigrantów z wyższymi kwalifikacjami i może skutkować obniżeniem ich poziomu życia oraz zanikiem określonych umiejętności.

Tabela 6. Struktura ludności maghrebskiej aktywnej zawodowo według kategorii społeczno-zawodowych przy poziomie wykształcenia w % (2009)

Licencjat i więcej			Matura			Dyplomy zawodowe, certyfikaty kompetencji zawodowych, narodowy dyplom ukończenia college'u			Brak dyplomu			Łącznie		
CPIS	EMP	OUV	CPIS	EMP	OUV	CPIS	EMP	OUV	CPIS	EMP	OUV	CPIS	EMP	OUV
64	13	18	15	35	39	6	30	46	4	25	59	14	26	48

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: I.1.5 – *Répartition par catégorie socioprofessionnelle*, *Tableau de bord de l'intégration*, op.cit., s. 17.

Symbole:

CPIS – kadry i wyżsi pracownicy umysłowi, EMP – pracownicy, OUV – robotnicy.

Warto dodać, że 11% imigrantów maghrebskich (2009) pracuje w niepełnym wymiarze czasu i deklaruje chęć jego zwiększenia. Problem ten dotyka 7% mężczyzn i prawie trzy razy więcej kobiet (20%). Natomiast 23% aktywnych zawodowo imigrantów z Maghrebu poniżej 50 roku życia jest zatrudnionych na czas określony (umowa na czas określony³⁴, praca tymczasowa, staże i praktyki zawodowe), a w grupie wiekowej 50 lat i więcej – tylko 17% (łącznie dla całej populacji 21%). W przypadku 31% imigrantów ich poziom wykształcenia i posiadane kwalifikacje są wyższe niż te wymagane w wykonywanej przez nich pracy (osoby dysponujące dyplomem licencjackim i wyższym zatrudnione jako pracownicy lub robotnicy w rozumieniu francuskich kategorii społeczno-zawodowych). Wskaźnik ten jest stosunkowo niski dla kobiet – 10%, i ponad czterokrotnie wyższy dla mężczyzn – 41%³⁵.

4. Integracja ekonomiczna potomków imigrantów maghrebskich we Francji

W ostatnich latach uwaga badaczy zjawiska imigracji koncentruje się coraz częściej nie tyle na sytuacji imigrantów na rynku pracy, ile na sytuacji ich potomków. Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju w swoim raporcie z 2009 r. na temat integracji ekonomicznej imigrantów we Francji stwierdza, że sytuacja dzieci imigrantów, szczególnie o pochodzeniu afrykańskim lub maghrebskim, jest znacznie mniej korzystna niż ich rodziców. Ich poziom wykształcenia jest niski, a wielu kończy system edukacji bez uzyskania dyplomu (pod pojęciem najniższego dyplomu należy rozumieć narodowy dyplom ukończenia college'u)³⁶. Według najnowszych badań Francuzi, których przynajmniej jeden z rodziców jest imigrantem z Maghrebu, charakteryzują się poziomem zatrudnienia niższym o 18 p.p. i wynagrodzeniem o 13% niższym w porównaniu do rodowitych Francuzów³⁷.

Statystyki INSEE (2005)³⁸ we Francji wykazują znaczne różnice między imigrantami a resztą społeczeństwa, w szczególności w zakresie dostępu do edukacji i zatrudnienia. Dane pochodzące z kolejnych spisów ludności wykorzystali D. Fougère i M. Safi (2005,

³⁴ Fr. *contrat à durée déterminée*, CDD.

³⁵ *Tableau de bord de l'intégration*, op.cit., s. 20–22.

³⁶ *Les immigrés et l'emploi (Vol. 2)*..., op.cit., s. 5.

³⁷ R. Aeberhardt, D. Fougère, J. Pouget, R. Rathelot, *L'emploi et les salaires des enfants d'immigrés*, „Économie et Statistique” Nr 433–434, 2010, s. 31. Wyniki tego badania zostały przywołane również we francuskiej prasie codziennej: C. Bonal, *Les enfants d'immigrés maghrébins payés 13% de moins*, „La Libération”, 07.01.2011, <http://www.liberation.fr/sites-du-jour/01012312290-les-enfants-d-immigres-maghrebins-payes-13-de-moins> (25.06.2011).

³⁸ *Les immigrés en France*, „Références”, INSEE, Paris 2005.

2009)³⁹, aby pokazać, że uzyskanie obywatelstwa francuskiego ma pozytywny wpływ na status zatrudnienia imigrantów. „Premia” z tytułu naturalizacji wydaje się szczególnie ważna dla tych grup imigrantów, którzy mają większe trudności związane z wejściem na rynek pracy w państwie przyjmującym, co dotyczy mężczyzn z Maroka i Afryki Subsaharyjskiej oraz kobiet z Turcji i państw Maghrebu.

Natomiast R. Silberman i I. Fournier (1999)⁴⁰ oraz D. Meurs, A. Pailhé i P. Simon (2006)⁴¹ podkreślają, że potomkowie imigrantów mogą być obiektem dyskryminacji na rynku pracy. Inny badacz, J. Pouget (2005)⁴² koncentruje swoją analizę na trudności w dostępie populacji imigranckiej do służby publicznej. W podobnym badaniu R. Aeberhardt i J. Pouget (2010)⁴³ analizują różnice w wynagrodzeniach między Francuzami, których oboje rodzice urodzili się we Francji oraz tymi, których rodzice urodzili się w Maghrebie. Brana jest tu pod uwagę selekcja w dostępie do różnych kategorii zawodowych. Badacze nie zidentyfikowali systematycznych różnic płacowych, ale stwierdzili nierówne prawdopodobieństwo dostępu do miejsc pracy w kadrach. Można również przywołać serię prac wykonanych przez CEREQ⁴⁴, począwszy od badania *Génération 92* (i jego kolejnych edycji), koncentrującego się szczególnie na młodych ludziach⁴⁵.

W swoim badaniu z 2010 r. R. Aeberhardt, D. Fougère, J. Pouget i R. Rathelot budują model ekonometryczny i próbują wyjaśnić oraz oszacować różnice w wynagrodzeniu i prawdopodobieństwie zatrudnienia między rodowitymi Francuzami a tymi o obcym pochodzeniu⁴⁶. Badacze opierają się na danych z EEC z lat 2005–2008. Pomijają zaś w próbie studentów, emerytów i pracowników niezależnych. Przy wstępnej ana-

³⁹ D. Fougère, M. Safi, *L'acquisition de la nationalité française: quels effets sur l'accès à l'emploi des immigrés?*, op.cit., s. 163–184; Idem, *Naturalization and Employment of Immigrants...*, op.cit., s. 83–96.

⁴⁰ R. Silberman, I. Fournier, *Les enfants d'immigrés sur le marché du travail. Les mécanismes d'une discrimination sélective*, „Formation Emploi” Nr 65, 1999, s. 31–55. Inna interesująca praca tych badaczy to: Idem, *Les secondes générations sur le marché du travail en France: une pénalité ethnique ancrée dans le temps: Contribution à la théorie de l'assimilation segmentée*, „Revue française de sociologie” Vol. 47, 2006/2, s. 243–292.

⁴¹ D. Meurs, A. Pailhé, P. Simon, *Persistance des inégalités entre générations liées à l'immigration: l'accès à l'emploi des immigrés et de leurs descendants en France*, „Population” Nr 5–6, 2006, s. 763–801.

⁴² J. Pouget, *La fonction publique: vers plus de diversité ?*, w: *France Portrait Social*, Édition 2005–2006, INSEE, Paris 2005, s. 143–162.

⁴³ R. Aeberhardt, J. Pouget, *National Origin Differences in Wages and Hierarchical Positions: Evidence on French Full-Time Male Workers from a Matched Employer-Employee Dataset*, Document de travail nr G2010/06, INSEE, Paris 2010.

⁴⁴ Fr. *Centre d'Études et de Recherches sur les Qualifications*, CEREQ – Centrum Studiów i Badań nad Kwalifikacjami, [http://www.cereq.fr/\(25.06.2011\)](http://www.cereq.fr/(25.06.2011)).

⁴⁵ R. Aeberhardt, D. Fougère, J. Pouget, R. Rathelot, *L'emploi et les salaire des...*, op.cit., s. 32.

⁴⁶ Autorzy wyróżnili 3 grupy osób w badanej próbie: 1) osoby urodzone z obojga rodziców Francuzów – grupa referencyjna, 2) osoby, których przynajmniej jeden z rodziców pochodził z Magh-

lizie zakładanej próby odnotowali oni następujące wyniki dotyczące zależności między pochodzeniem rodziców badanych osób a stopą zatrudnienia i średnim miesięcznym wynagrodzeniem tych drugich:

Jednostki badane, których jeden rodzic jest imigrantem z Maghrebu – stopa zatrudnienia 60%, średnie miesięczne wynagrodzenie 1431 euro, oraz:

- matka z Maghrebu, ojciec innego pochodzenia – odpowiednio 56% i 1416 euro,
- ojciec z Maghrebu, matka innego pochodzenia – odpowiednio 62% i 1438 euro,
- Jednostki badane, których oboje rodzice pochodzą z Maghrebu – stopa zatrudnienia 59%, średnie miesięczne wynagrodzenie 1384 euro,
- Dla porównania, w przypadku jednostek badanych, których oboje rodzice są Francuzami z urodzenia, stopa zatrudnienia i średnie miesięczne wynagrodzenie wynoszą odpowiednio 78% i 1648 euro⁴⁷.

Ostatecznie, jak wynika z tab. 7, w badanej próbie odsetek aktywnych zawodowo rodowitych Francuzów był o 19 p.p. wyższy niż wśród osób o pochodzeniu maghrebskim (78% wobec 59%). Jednocześnie w przypadku potomków Maghrebczyków odsetek osób bezrobotnych definiowanych jako osoby poszukujące pracy był ponad dwukrotnie niższy oraz o 6 p.p. niższy dla kategorii bezrobotnego według nomenklatury Międzynarodowego Biura Pracy.

Tabela 7. Sytuacja jednostek z badanej próby na francuskim rynku pracy (w %)

Łączna liczba obserwacji (107 320)	Jednostki z obojga rodziców Francuzów (98 369 obserwacji)	Jednostki o pochodzeniu maghrebskim (3 571 obserwacji)	Jednostki o pochodzeniu południowo-europejskim (5 380 obserwacji)
Płeć (w%)			
Kobieta	54	56	54
Mężczyzna	46	44	46
Sytuacja jednostki na rynku pracy (w%)			
Aktywna zawodowo	78	59	77
Bezrobotna (poszukująca pracy)	13	6	11
Inna kategoria bezrobotnego według definicji Międzynarodowego Biura Pracy	22	16	22
Inna kategoria osoby bez pracy	28	29	30

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Aeberhardt, D. Fougère, J. Pouget, R. Rathelot, *L'emploi et les salaires des enfants d'immigrés*, „Économie et Statistique” Nr 433–434, 2010, s. 36.

rebu, 3) osoby, których przynajmniej jeden z rodziców pochodził z Europy Południowej – Hiszpanii, Portugalii, Włoch.

⁴⁷ R. Aeberhardt, D. Fougère, J. Pouget, R. Rathelot, *L'emploi et les salaires des...*, op.cit., s. 31–46.

W innym opracowaniu na temat rynku pracy we Francji dwaj z czterech autorów omówionego powyżej badania, R. Aeberhardt i R. Rathelot, razem z É. Coudin (2010)⁴⁸ stwierdzają, że średnio w latach 2005–2009 86% mężczyzn w wieku 16–65 lat, urodzonych z rodziców Francuzów, było zatrudnionych, podczas gdy wskaźnik ten dla Francuzów, których przynajmniej jeden z rodziców pochodził z Maghrebu, wynosił 65%. Dla kobiet wskaźniki te kształtują się odpowiednio na poziomie – 74% i 56%. Francuzi będący bezpośrednimi potomkami imigrantów z Maghrebu są średnio młodszy i gorzej wykształceni niż rodowici Francuzi. Różnice w zakresie doświadczenia, wykształcenia, sytuacji rodzinnej i miejsca zamieszkania wyjaśniają tylko jedną trzecią różnicy w poziomie zatrudnienia między omawianymi grupami populacji *Hexagone'u*. Pozostałą część (55% dla kobiet, 67% dla mężczyzn) tłumaczy się m.in. zachowaniami dyskryminacyjnymi na rynku pracy, przy czym trudno jest oszacować skalę tego zjawiska.

Fakt występowania dyskryminacji związanej z zatrudnianiem potomków imigrantów z Maghrebu został potwierdzony w badaniach E. Duguet i P. Petit (2005)⁴⁹ oraz E. Cédiey, F. Foroni i H. Garnera (2008)⁵⁰. Nie wyklucza to jednak istnienia innych czynników, nieujętych statystycznie, które determinują niewyjaśnioną dotychczas różnicę w stopie zatrudnienia, jak np. dostęp do nieformalnych kanałów informacji na temat ofert pracy czy ograniczenia związane z możliwością przyjęcia danej pracy⁵¹.

Problem nierówności w dostępie do rynku pracy wśród młodych ludzi we Francji (w trzy lata po zakończeniu edukacji) w zależności od ich pochodzenia (maghrebskiego lub francuskiego) badali również A. Dupray i S. Moullet (2004). Uzyskane przez nich wyniki są istotne i cechują się znaczną szczegółowością, ale autorzy odwołują się do danych zgromadzonych podczas projektu *Génération 98* realizowanego przez CEREQ wiosną 2001 r.⁵² Ze względu na niewystarczającą aktualność danych w niniejszym artykule zostają przywołane tylko najciekawsze wnioski z tego badania.

Najbardziej znaczące różnice w sytuacji młodych ludzi o pochodzeniu maghrebskim i francuskim odnotowano w dostępie do zatrudnienia i możliwości pracy na czas nieokreślony (fr. *contrat à durée indéterminée*, CDI) wśród mężczyzn (różnice w prawdopodobieństwie dostępu wynosiły 16–18 p.p. między obiema grupami), podczas gdy różnice

⁴⁸ R. Aeberhardt, É. Coudin, R. Rathelot, *Les écarts de taux d'emploi selon l'origine des parents: comment varient-ils avec l'âge et le diplôme?*, *France Portrait Social*, Édition 2010, INSEE, Paris 2010, s. 149–166, http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/ref/FPORSOC10F.pdf (25.06.2011).

⁴⁹ E. Duguet, P. Petit, *Hiring Discrimination in the French Financial Sector: an Econometric Analysis on Field Experiment Data*, „*Annales d'Économie et de Statistique*” Nr 78, 2005, s. 79–102, <http://www.univ-evry.fr/fr/index/Epee/EPEE/composition/ppetit/Annales.pdf> (25.06.2011).

⁵⁰ E. Cédiey, F. Foroni, H. Garner, *Les discriminations à l'embauche fondées sur l'origine à l'encontre des jeunes Français(es) peu qualifiés*, „*Premières Synthèses*” nr 06. 3, DARES 2008.

⁵¹ R. Aeberhardt, É. Coudin, R. Rathelot, *Les écarts de taux d'emploi...*, op.cit., s. 149, 157.

⁵² A. Dupray, S. Moullet, *L'insertion des jeunes d'origine...*, op.cit.

płacowe utrzymywały się poniżej 10%, z wyjątkiem młodych kobiet zatrudnionych na czas nieokreślony. Upośledzenie młodzieży pochodzenia imigracyjnego na rynku pracy przejawia się głównie na etapie rekrutacji i w mniejszym stopniu w proponowanych warunkach finansowych na etapie zatrudnienia.

Mężczyźni pochodzący z Maghrebu wydają się być bardziej narażeni na dyskryminację w dostępie do zatrudnienia i pod względem rodzaju umowy o pracę, na zasadach której są zatrudnieni. Natomiast młode kobiety pochodzenia maghrebskiego są mniej dyskryminowane w dostępie do zatrudnienia i niewiele mniej pod względem dostępu do CDI wśród tych, które były zatrudnione w chwili realizowania badania. W zakresie wynagrodzenia kobiety pracujące, niezależnie od rodzaju umowy o pracę, są dyskryminowane. Na dyskryminację płacową narażone są szczególnie te zatrudnione na czas nieokreślony, co tłumaczy około 14% różnicy w ich wynagrodzeniu⁵³.

Wyniki badania EEC realizowanego przez INSEE w latach 2007–2009 wskazują, że skutki pochodzenia są jednakowe dla dzieci par „mieszanych” (w których tylko jeden rodzic jest imigrantem) oraz w przypadku dzieci, których oboje rodzice są imigrantami. Potomkowie imigrantów z państw trzecich⁵⁴ poniżej 25 roku życia, bez względu na kraj pochodzenia rodziców, *ceteris paribus*, mają co najmniej dwa razy większe szanse stać się bezrobotnymi niż potomkowie Portugalczków. W grupie wiekowej 15–24 lata w analizowanym okresie problem wysokiego bezrobocia dotyka w największym stopniu młodych mężczyzn urodzonych z rodziców Maghrebczyków: 45,8% tych o pochodzeniu algierskim, 40,7% – o marokańskim i powyżej 35% – o tunezyjskim. Podczas gdy stopa bezrobocia jest zawsze niższa wśród młodych kobiet urodzonych z imigrantów z państw trzecich, bez względu na ich kraj pochodzenia, to odnotowuje się, że kobiety o korzeniach algierskich mają mniejsze trudności z wejściem na rynek pracy niż mężczyźni (stopa bezrobocia dla tych kobiet wynosi 29,7%). W przypadku młodych kobiet najwyższa stopa bezrobocia charakteryzowała kolejno te o pochodzeniu marokańskim, algierskim i tunezyjskim. Największa dysproporcja pod względem poziomu bezrobocia między kobietami a mężczyznami o tym samym pochodzeniu występuje wśród potomków Algierczyków, następnie Tunezyjczyków i Marokańczyków⁵⁵.

Krajowy Instytut Statystyki i Studiów Ekonomicznych szacuje, że w 2008 r. liczba potomków imigrantów we Francji wynosiła ponad 6,1 mln osób, w tym 4,3 mln w wieku 15 lat i więcej (szacunki na podstawie badania INSEE EEC 2008) i 1,85 mln poniżej 15 roku życia (szacunki na podstawie spisu ludności). Wśród potomków dominują

⁵³ Ibidem, s. 22–23.

⁵⁴ W badaniu tym przyjęto, że państwa trzecie nie obejmują Europejskiego Obszaru Gospodarczego (liczącego 27 członków Unii Europejskiej, Islandię, Norwegię i Lichtenstein) i Szwajcarii.

⁵⁵ Y. Bream, *Le chômage des jeunes descendants d'immigrés*, w: „Infos Migrations” Nr 23, 2011, http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/infosmigrations_23.pdf (25.06.2011).

dzieci europejskich imigrantów (65%), w tym z Europy Południowej (44%). Potomkowie Maghrebczyków stanowią 23% liczby całkowitej. Jednak w grupie wiekowej 15–24 lata Europa jest reprezentowana tylko w 34%, podczas gdy Maghreb w 36%. W 2008 r. INSEE przyjął, że łączna liczba imigrantów i ich potomków kształtowała się na poziomie 11,7 mln osób, co stanowiło 19% ludności mieszkającej we Francji⁵⁶. W raporcie opublikowanym w kwietniu 2011 r. Wysoka Rada ds. Integracji podała natomiast liczbę 11,5 mln imigrantów i dzieci, których przynajmniej jeden z rodziców jest imigrantem⁵⁷.

Zgodnie z wynikami EEC, populacja aktywna zawodowo we Francji w 2009 r. liczyła 2,5 mln imigrantów, z których dwie trzecie pochodziło z państw trzecich, oraz 2,4 mln potomków imigrantów, z których 40% miało rodziców pochodzących z państw trzecich. Imigranci i ich potomkowie łącznie reprezentowali 8,2% całkowitego zatrudnienia we Francji (7,6% w 2006 r.). Jednak ich stopa bezrobocia była dwukrotnie wyższa od tego wskaźnika dla pozostałej populacji aktywnej zawodowo (20% wobec 9%). W latach 2006–2009 stopa bezrobocia wzrosła nieznacznie w przypadku mężczyzn dla całej populacji kraju, natomiast spadła wśród kobiet, szczególnie imigrantek (o 2 p.p.) i tych będących potomkami imigrantów (o 6 p.p.)⁵⁸.

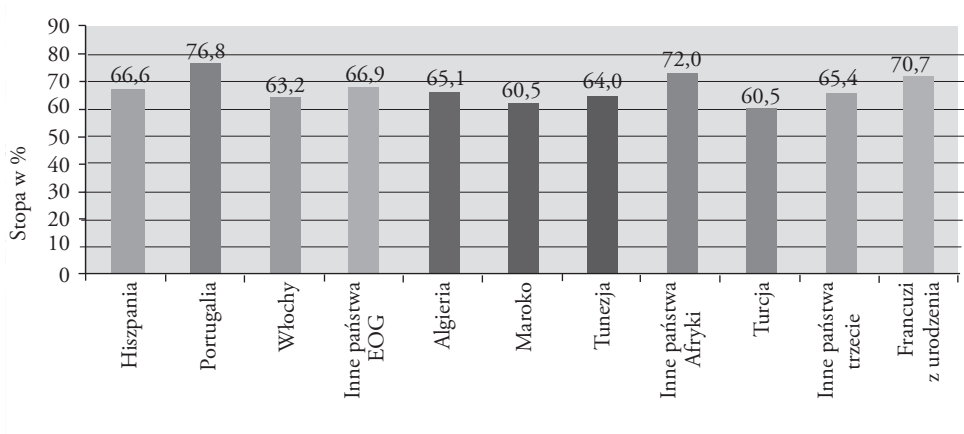
Rysunek 3. pokazuje stopę aktywności zawodowej imigrantów różnych narodowości we Francji. Marokańczycy uzyskali taki sam wynik jak Turcy (60,5%), natomiast poziom aktywności Tunezyjczyków (64%) i Algierczyków (65,1%) był nieznacznie wyższy niż Włochów, ale jednocześnie był niższy od stopy osiągniętej przez Hiszpanów i Portugalczków. Imigranci z Portugalii ze wskaźnikiem 76,8% zajęli wyższą pozycję nawet niż rodowici Francuzi (70,7%). Dla odmiany, rys. 4 pozwala zaobserwować różnice w zakresie aktywności zawodowej między kobietami a mężczyznami przybyłymi z poszczególnych państw Maghrebu.

⁵⁶ Y. Breem, *Les descendants d'immigrés*, op.cit.

⁵⁷ *La France sait-elle encore intégrer les immigrés?...*, op.cit., s. 16.

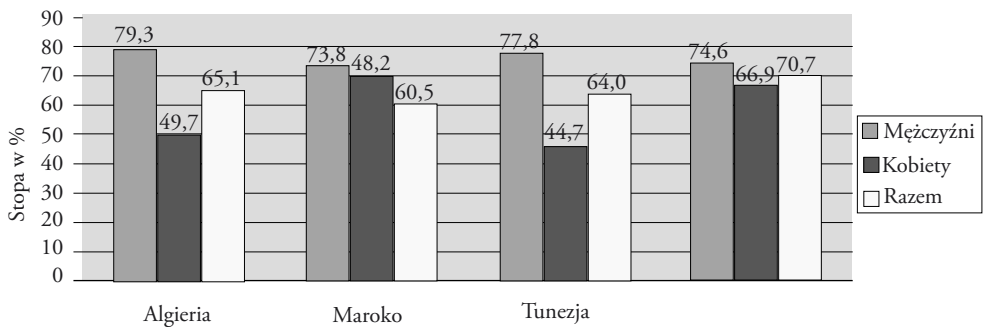
⁵⁸ Y. Breem, *L'insertion professionnelle des immigrés et de leurs descendants en 2009*, „Infos Migrations” Nr 18, 2011, <http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/IM18012011.pdf> (25.06.2011).

Rysunek 3. Stopa aktywności zawodowej imigrantów we Francji w % (kryterium państwa pochodzenia, 2009)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Taux d'activité de la population selon l'origine*, w: Y. Breem, *L'insertion professionnelle des immigrés et de leurs descendants en 2009*, „Infos Migrations” Nr 18, 2011, <http://www.immigration.gouv.fr/IMG/pdf/IM18012011.pdf> (25.06.2011).

Rysunek 4. Stopa aktywności zawodowej imigrantów z państw Maghrebu w % (2009)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Taux d'activité de la population selon l'origine*, w: Y. Breem, *L'insertion professionnelle des immigrés et de leurs descendants en 2009*, op.cit.

5. Wpływ naturalizacji na zatrudnienie imigrantów i ich potomków⁵⁹

W latach 2003–2005 liczba imigrantów, którzy nabyli obywatelstwo francuskie na mocy decyzji odpowiedniego organu administracyjnego (naturalizacja i reintegracja), wzrastała. W 2005 r. osiągnęła poziom 101 601 nadań (w tym aż 91 446 przypadków naturalizacji), następnie załamała się w latach 2006–2007 i spadła do 70 095 w 2007 r., by ponownie odbić w 2008 r. Wówczas ponad 91 tys. imigrantów (91 918) otrzymało obywatelstwo, w tym ponad 84 tys. w drodze naturalizacji. W 2009 r. rosnąca tendencja utrzymała się – nastąpiło 91 948 nadań⁶⁰.

W badaniu nad empiryczną zależnością między naturalizacją a późniejszym zatrudnieniem imigrantów D. Fougère i M. Safi koncentrują się na wtórnym sposobie nabycia obywatelstwa na mocy decyzji władz publicznych na wniosek cudzoziemca oraz w sytuacji, gdy spełnione są pewne warunki szczególnie⁶¹. Autorzy określają francuskie prawo dotyczące obywatelstwa jako „raczej liberalne” w porównaniu do przepisów innych państw europejskich oraz jako „porównywalne do tego obowiązującego w Australii, Kanadzie i USA” i stwierdzają, że francuska procedura naturalizacji jest rzadsza i trwa znacznie dłużej. Jak wskazują ich zdaniem różne badania, w trzech wymienionych państwach przyjmujących większość imigrantów uzyskuje obywatelstwo w 5 lat po legalnym przyjeździe, natomiast we Francji – średnio po 17 latach. Badacze formułują dwie ważne hipotezy:

- Naturalizację można uznać za koniec stanu „prawnej” dyskryminacji imigrantów na rynku pracy – w świetle prawa cudzoziemcy we Francji mają ograniczony dostęp do stanowisk pracy w sektorze administracji publicznej lub jednostkach z nią powiązanych. Prawne ograniczenia dotyczą również samozatrudnienia przez cudzoziemców i wykonywania wolnych zawodów, w tym m.in. zawodu lekarza, prawnika, dentysty, położnej, lekarza weterynarii, aptekarza, maklera, biegłego rewidenta, notariusza, komornika, licytatora⁶².

⁵⁹ Na podstawie: M. Pachocka, *Recenzja artykułu naukowego: Fougère D., Safi M., Naturalization and Employment of Immigrants in France (1968–1999)*, Warsztaty – Seminarium Ekonomiczne, Stacjonarne Studia Doktoranckie w SGH, Warszawa 2011.

⁶⁰ L'acquisition de la nationalité française, Ministère de l'intérieur, de l'outre-mer, des collectivités territoriales et de l'immigration, http://www.immigration.gouv.fr/spip.php?page=dossiers_det_res&numrubrique=242&numarticle=2081, 25.06.2011; Origine géographique des acquérants de la nationalité française par décret, INSEE, http://www.insee.fr/fr/themes/detail.asp?ref_id=asfpopulation (25.06.2011).

⁶¹ Świadomie pomijają oni problem obywatelstwa w przypadku cudzoziemców pozostających w związku małżeńskim z obywatelem francuskim.

⁶² W swoim badaniu autorzy nie uwzględniają „prawnej” dyskryminacji imigrantów, ponieważ nie mają dostępu do informacji na temat sektora zatrudnienia (publiczny/prywatny) badanych osób w zestawie danych, którymi dysponują, przed 1999 r.

- Jest wysoce prawdopodobne, że pracodawcy francuscy postrzegają nabycie obywatelstwa jako pozytywny i trwały sygnał integracji imigrantów w państwie przyjmującym – znaturalizowani imigranci, *ceteris paribus*, powinni być bardziej przywiązani do kraju przyjmującego niż imigranci nieznaturalizowani.

W badaniu D. Fougère i M. Safi wykorzystali dane pochodzące ze Stałej Próby Demograficznej (fr. *Échantillon Démographique Permanent*, EDP), która stanowi rozbudowaną bazę danych INSEE. Rejestr ten powstał w 1967 r. i zawiera dane pochodzące z kolejnych francuskich powszechnych spisów ludności w 1968, 1975, 1982, 1990 i 1999 r. W odniesieniu do imigrantów, pojawiają się oni w badanej próbie z chwilą, gdy zostaną zidentyfikowani, lub gdy dostępny jest jeden z dokumentów poświadczających ich stan cywilny. Imigrant może zniknąć z EDP na skutek wyemigrowania poza Francję lub z powodu śmierci. Wadą omawianej próby jest brak dwóch zmiennych istotnych dla integracji i naturalizacji imigrantów, tj. stopnia znajomości języka francuskiego i długości pobytu w państwie przyjmującym w latach.

Autorzy przyjmują, że prawdopodobieństwo naturalizacji zależy zarówno od zmiennych indywidualnych uwzględniających charakterystyki imigrantów (kraj urodzenia, wiek, stan cywilny, zawód, kapitał ludzki itp.), jak i zmiennych kontekstowych dotyczących roli społeczności w procesie asymilacji (wielkość społeczności i liczba cudzoziemców w rejonie zamieszkania). Dochodzą oni do następujących wniosków:

- Prawdopodobieństwo uzyskania obywatelstwa francuskiego znacznie różni się w zależności od kraju pochodzenia imigrantów, płci, kategorii społeczno-zawodowej, poziomu wykształcenia, stanu cywilnego i wielkości miejsca zamieszkania. Prawdopodobieństwo to zmniejsza się wraz z liczbą cudzoziemców tej samej narodowości zamieszkujących na tym samym, lokalnym obszarze administracyjnym⁶³.
- Uzyskanie obywatelstwa francuskiego charakteryzuje się statystycznie istotnym i pozytywnym związkiem z późniejszym zatrudnieniem imigrantów. Wynik ten uzyskano po kontroli potencjalnej endogeniczności procesu naturalizacji.
- Uzyskanie obywatelstwa francuskiego może w znacznym stopniu zrównoważyć skalę zjawiska dyskryminacji imigrantów w kwestii ich zatrudnienia, przynajmniej w tym środowisku, w którym zatrudnienie jest poprzedzone selektywnymi procedurami administracyjnymi i jest wzmocnione przez bariery prawne w przypadku niektórych zawodów i sektorów (np. sektora publicznego). Autorzy konkludują, że nadanie francuskiego obywatelstwa imigrantom starającym się o to w dużym stopniu ułatwi im integrację na rynku pracy i w społeczeństwie.

⁶³ Ponieważ prawdopodobieństwo naturalizacji i zatrudnienia wzrasta wraz z wykształceniem imigrantów, należy mieć na uwadze, że wyniki uzyskane przez badaczy mogą w pewnym stopniu przeceniać pozytywny związek między naturalizacją i późniejszym zatrudnieniem.

Analiza statystyczna danych na poziomie kraju pochodzenia imigrantów ma miejsce tylko w przypadku państw reprezentowanych w próbie przez wystarczająco dużą liczbę ich obywateli (Hiszpania, Włochy, Portugalia, Algieria, Maroko, Tunezja i Turcja). Maghreb-czycy łącznie stanowią 26,16% badanych (Algierczycy – 18,65%, Tunezyjczycy – 5,19%, Marokańczycy – 2,32%). Są oni drugą grupą imigrantów, zaraz po Portugalczykach (27,92%), a plasują się przed Włochami (20,02%) i Hiszpanami (13,14%). W przypadku Maroka i Afryki Subsaharyjskiej imigranci obu płci charakteryzują się największym prawdopodobieństwem wyjścia z próby. Jednocześnie państwo pochodzenia ma istotne znaczenia dla prawdopodobieństwa naturalizacji. Mężczyźni z Azji Południowo-Wschodniej, Afryki Subsaharyjskiej oraz w mniejszym stopniu z Maroka i Europy Wschodniej mają większe szanse na naturalizację, podczas gdy imigranci m.in. z Algierii, Turcji i Portugalii – mają najmniejsze.

Badanie D. Fougère'a i M. Safi ma znaczenie nie tylko poznawcze, lecz także praktyczne, szczególnie z punktu widzenia polityki imigracyjnej Francji, sytuacji na francuskim rynku pracy i długookresowego wzrostu gospodarczego państwa. Rozpoczęty przez nich wysiłek badawczy należałoby kontynuować przy wykorzystaniu danych ze spisów ludności we Francji po 1999 r., jednak przy uwzględnieniu ustawy z dnia 27 lutego 2002 r. w sprawie demokracji lokalnej (fr. *la loi de la démocratie de proximité*, co tłumaczy się w języku polskim jako „ustawa o demokracji na poziomie obywateli/bezpośrednia/oddolna/lokalna”). Ustawa ta zasadniczo zmieniła zasady przeprowadzania spisu ludności. Od stycznia 2004 r. tradycyjny sposób liczenia został zastąpiony przez coroczne ankiety spisu ludności.

W omawianym badaniu nie zwrócono uwagi na różnice i podobieństwa w sposobie rozumienia i definiowania pojęcia „narodowości” i „obywatelstwa” pod względem formalnoprawnym i w znaczeniu potocznym. W zależności od państwa pojęcia te są tożsame (Francja)⁶⁴ lub traktowane rozłącznie. Ponadto w ostatnich latach zaszły istotne zmiany w zakresie ustawodawstwa dotyczącego nabywania obywatelstwa francuskiego. Z jednej strony w 2010 r. administracyjna procedura rozpatrywania podań o naturalizację została uproszczona, co pozwoliło skrócić czas oczekiwania na decyzję władz publicznych z 2 lat nawet do 6 miesięcy. W 2010 r. złożono około 150 000 podań, przy czym w przypadku 95 000 decyzja o naturalizacji była pozytywna⁶⁵.

⁶⁴ D. Pudzianowska, *Dyskusja parlamentarna na temat prawa o obywatelstwie we Francji w latach 90. XX w.*, „Studia Europejskie” Nr 4, 2007, s. 115–138, http://www.ce.uw.edu.pl/pliki/pw/5-art_Pudzianowska.pdf (25.06.2011).

⁶⁵ Naturalisations: retour aux sources, Ministère de l'intérieur, de l'outre-mer, des collectivités territoriales et de l'immigration, mai 2011, http://www.immigration.gouv.fr/spip.php?page=actuels&id_rubrique=254&id_article=2555 (25.06.2011).

Z drugiej strony – Nicolas Sarkozy, początkowo jako minister spraw wewnętrznych, a od maja 2007 r. jako prezydent Francji, zainicjował nową, restrykcyjną politykę imigracyjną. Polityka ta promowała kontrolowaną imigrację zarobkową, która powinna odpowiadać określonym potrzebom przedsiębiorstw francuskich i być dopasowana do możliwości przyjmowania imigrantów na terytorium państwa przy uwzględnieniu koniunktury gospodarczej⁶⁶. Takim zmianom sprzyjała podpisana przez prezydenta ustawa z dnia 24 lipca 2006 r. o imigracji i integracji wraz z dekretemi wykonawczymi do niej, która zaostrzyła przepisy imigracyjne⁶⁷.

W następnych latach prezydentury N. Sarkozy'ego dyskusja nad imigracją selektywną we Francji była kontynuowana. W lutym 2011 r. większością głosów Senat odrzucił popieraną przez prezydenta poprawkę do ustawy imigracyjnej, która przewidywała utratę obywatelstwa francuskiego w przypadku tych osób, które uzyskały je mniej niż dziesięć lat wcześniej, a dopuściły się przestępstwa zabójstwa policjanta lub mundurowego funkcjonariusza podczas pełnienia służby⁶⁸. Natomiast w jednym z udzielonych wywiadów w maju tego samego roku N. Sarkozy oświadczył, że liczba nowo powstających miejsc pracy w państwie jest niewystarczająca, aby możliwe było przyjęcie fali imigrantów z „niestabilnych politycznie państw Afryki Północnej”, tym bardziej że „liczba osób w wieku produkcyjnym zwiększa się we Francji corocznie o 110 tys.”⁶⁹.

Ze względu na realia gospodarcze *Hexagone* postanowił ograniczyć liczbę imigrantów zarobkowych o połowę, zarówno tych będących obywatelami państw spoza Unii Europejskiej, jak i przyjeżdżających z Bułgarii i Rumunii. W czerwcu 2011 r. francuskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych wydało okólnik nakazujący „urzędowi zaostrenie zasad przyznawania pozwoleń [na pracę – przyp. M.P.] przez zwiększenie liczby kryteriów, które potencjalny gastarbeiter powinien spełnić”. Ma się to przyczynić do aktywizacji zawodowej obywateli francuskich.

⁶⁶ Szerzej na ten temat zob. Favoriser l'immigration professionnelle, Ministère de l'intérieur, de l'outre-mer, des collectivités territoriales et de l'immigration, http://www.immigration.gouv.fr/spip.php?page=dossiers_them_imm&numrubrique=286 (26.06.2011).

⁶⁷ Por. R. Almalki, *Vous avez dit: immigration choisie?*, „Cités” Nr 46, 2011, s. 113–118; M.-H. Chou, N. Baygert, *The French Immigration and Integration Law: Europeanisation or Nicolas Sarkozy's Presidential Keystone*, COMPAS Working Paper No. 45, University of Oxford 2007, <http://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/pdfs/WP0745-Chou.pdf> (26.06.2011); K. Niklewicz, *Francja zaostrza prawo migracyjne*, „Gazeta Wyborcza” z 6 maja 2006 r., <http://wyborcza.pl/1,75248,3326154.html> (26.06.2011).

⁶⁸ A. Rybińska, *Imigrantom nie grozi już utrata obywatelstwa*, „Rzeczpospolita” z 5 lutego 2011 r., <http://www.rp.pl/artykul/605507.html?print=tak> (26.06.2011).

⁶⁹ *Sarkozy: nie mamy miejsc pracy dla imigrantów*, PAP, „Dziennik Gazeta Prawna” z 3 maja 2011 r., http://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/510168,sarkozy_nie_mamy_miejsc_pracy_dla_imigrantow.html (26.06.2011).

Zmiany kryteriów zaniepokoiły przedsiębiorców, ponieważ „rocznie kilkaset tysięcy ofert pracy we Francji w ogóle nie znajduje chętnych”, co wynika z faktu, że „rdzenni Francuzi nie chcą wykonywać niektórych nisko płatnych zawodów. Tymczasem rocznie pozwolenie na pracę nad Sekwaną otrzymuje 20 tys. osób. Wśród nich największą grupę stanowią Rumuni, a za nimi Marokańscy, Amerykanie i Malijczycy”. Ministerialny okólnik nie obejmuje tych osób, które osiedlają się we Francji w ramach łączenia rodzin⁷⁰.

6. Podsumowanie

Mimo że proces integracji imigrantów we Francji jest złożony i wielowymiarowy, Wysoka Rada ds. Integracji oceniła, że w analizowanym przez nią okresie (począwszy od 1989 r.) francuski model asymilacyjny się sprawdził. Ponieważ imigranci nie napływają regularnie do *Hexagone'u*, polityka ich integracji musi być rozłożona w czasie i systemowa oraz uwzględniać uwarunkowania migracji – współcześnie tej o charakterze rodzinnym, w przeszłości – zarobkowym. Nieustanne migracje jednostek w skali świata i postępująca globalizacja sprawiają zarazem, że integracja nie kończy się, lecz stale jest realizowana⁷¹.

Natomiast w opinii autorów raportu *Local Integration Policies for Migrants in Europe* Francja nigdy nie miała specjalnej polityki integracji imigrantów, których po prostu uważała za swoich obywateli. U podstaw współczesnej polityki asymilacji znajduje się zasada, zgodnie z którą integracja narodowa jest wynikiem indywidualnej woli politycznej i przynależności kulturowej. Kluczową rolę w tym procesie odgrywa system szkolny postrzegany jako najlepszy instrument służący integracji młodych ludzi o różnym pochodzeniu w ramach kultury narodowej⁷².

W ostatnich latach można wskazać na dwa istotne problemy badawcze w zakresie zjawiska migracji maghrebskiej we Francji:

- przebieg integracji ekonomicznej potomków imigrantów maghrebskich,
- wpływ naturalizacji na status zatrudnienia imigrantów i ich potomków.

Zagadnienia te są wzajemnie powiązane. Integracja ekonomiczna ma zdecydowanie charakter pragmatyczny i odnosi się do faktycznej sytuacji dzieci imigrantów z Maghrebu na francuskim rynku pracy. Bogaty materiał empiryczny pozwala na podejmowanie nowych, coraz bardziej szczegółowych badań w tym zakresie. Natomiast związek między

⁷⁰ *Paryż kontra imigranci: Francja zaostrzyła zasady przyznawania pozwoleń na pracę*, „Dziennik Gazeta Prawna” z 2 czerwca 2011 r., http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/519786,paryz_kontra_imi-granci_francja_zaostrzyla_zasady_przyznawania_pozwolen_na_prace.html (26.06.2011).

⁷¹ *La France sait-elle encore intégrer les immigrés?...*, op.cit., s. 39.

⁷² W. Bosswick, D. Lüken-Klaßen, F. Heckmann, M. Borkert, *Local integration policies for migrants in Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2007, s. 12–14, 49–53, <http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef0631.htm> (26.06.2011).

naturalizacją i statusem zatrudnienia imigrantów stał się na początku XXI w. ważnym obszarem badawczym, który próbuje się ująć w ramy teoretyczne tak, aby skonstruowany model zależności stanowił źródło rekomendacji dla francuskich polityków społecznych i gospodarczych.

Z przeprowadzonych badań socjologicznych wynika, że sytuacja imigrantów maghrebskich i ich potomków na rynku pracy jest trudniejsza niż rodowitych Francuzów i reprezentantów niektórych narodowości europejskich (np. Hiszpanów i Portugalczyków). O takim stanie rzeczy decyduje wiele czynników, do których należą: francuski model integracyjny oparty na asymilacji lub jego brak, niski poziom wykształcenia imigrantów, zachowania dyskryminacyjne ze strony pracodawców i przedsiębiorstw. Odpowiedzialność spoczywa zatem zarówno na państwie przyjmującym i jego obywatelach, jak i na imigrantach.

W celu poprawy położenia populacji imigranckiej (w tym maghrebskiej) na rynku pracy we Francji należy dążyć do przemodelowania polityki integracyjnej w państwie i zasad naturalizacji. Zwiększeniu konkurencyjności potomków imigrantów z Maghrebu w zakresie zatrudnienia powinny służyć specjalne stypendia i programy praktyk zawodowych współrealizowane przez uczelnie wyższe i przedsiębiorstwa. O rozwój intelektualny i przyszły poziom wykształcenia młodych ludzi o pochodzeniu maghrebskim należy dbać już na etapie edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, niwelując różnice między nimi a dziećmi rdzennych mieszkańców. Ponadto prowadzona przez Francję w ostatnich latach polityka kontroli imigracji zarobkowej powinna być kontynuowana, natomiast w większym stopniu należy zainteresować się kwestią samozatrudnienia imigrantów jako czynnikiem sprzyjającym wzrostowi ich stopy zatrudnienia.